

Pohjoiskalotti konferenssi Harstad, Norja
17.-19.8. 2012

Luonnos 16.8.2012 (simultaanitulkille tutustumista varten. Tämä ehkä hieman muuttuu
puhekieleksi. Lopetus tästä yhä puuttuu- siitä tulee tosi lyhyt)

Timo Jokela
Dekaani
Taiteiden tiedekunta
Lapin yliopisto

Arktisen taiteen ja muotoilun haasteet ja mahdollisuudet

Ensinnäkin haluan kiittää järjestäjiä kutsusta osallistua tähän ajankohtaiseen ja mielenkiintoiseen konferenssiin.

Alustukseni aiheeseen on minulla kaksi eri näkökulmaa, perspektiiviä. Ensinnäkin, oma taustani pohjoisen kasvattina ja pohjoisessa työskentelevän ympäristö- ja yhteisötaiteilijana saa minut katselemaan Pohjoiskalottia koiseutunani. Kuulun siihen ikäluokkaan, joka kasvatettiin lähtemään pohjoisesta Etelän elämän perään. Paljon ikäluokkaani lähtikin, samalla menettäen pohjoisen identiteettinsä. Itse palasin taidekoulutukseni jälkeen, silläkin uhalla, että kiinnostukseni pohjosiin maisemiin, ihmisiin, paikallisuuteen oli tuolloin mitä suurin diletantiuden osoitus vallinneessa modernistisessä taidemaailmassa. Säilytin pohjoisen identiteettini, myöhemmin siitä tuli yksi suurimmista pääomista kansainvälisellä taideurallani.

Toisenlaisen, laajemman ja kansainvälisemmän perspektiivin tarkastella arktista ja pohjoista tarjoaa Lapin yliopisto, jossa työskentelen taiteiden tiedekunnan ekadanina (Art and Design Faculty). Lapin yliopisto on Euroopan unionin pohjoisin yliopisto. Taiteiden tiedekunta puolestaan maailman pohjoisin täyden mittapuun mukainen taide ja muotoilu korkeakoulu, jossa tällä hetkellä opiskelee noin 1000 opiskelijaa. Lapin yliopisto on siis tiede- ja taideyliopisto. Avainsana on tieteen ja taiteen vuorovaikutus.

Taiteen ja tieteen vuorovaikutuksen nostaminen koko yliopiston strategian keskiöön on ainutlaatuista ja rohkeaa. Tällöin on ymmärretty, että taide ja tiede täydentävät olennaisella tavalla toisiaan. Ensiksikin, ne ovat pyrkimyksiä tarkentaa käsitystämme maailmasta sekä ilmaista tätä täsmentyvää ymmärrystä. Toiseksi, ne myös kuuluvat ehyeen kuvaan yhteiskunnasta ja ihmisestä ja ovat parhaimmillaan yhteiskunnan muuttamisen ja parantamisen välineitä.

Yliopistot ovat viimeaikoina pyrkinet kohottamaan kilpailukykyään ja tutkimuksensa laatua profiloitumalla tiettyihin vahvuusalueisiin. Lapin yliopiston profiilialueilla, arktisessa ja pohjoisessa tutkimuksessa sekä atkailuntutkimuksessa potkua ja laatua etsitään juuri tieteen ja taiteen välisestä luovasta vuorovaikutuksesta. Yliopiston strategia ohjaa tiedekuntia ja niiden edustamia aloja yhteistyöhön. Tämä tarkoittaa, että taiteen ja tieteen vuorovaikutuksen kehittämisen haaste lävistää kaikki yliopiston tiedekunnat, eikä rajoitu ainoastaan taiteiden

tiedekuntaan. Tämä tilanne on ainutlaatuinen, ovathan maailmalla tiedeyliopisto ja taideakatemit ja -korkeakoulut erotettu perinteisesti toisistaan.

Nyt myös taideyliopistot etsivät tapojaan pärjätä yliopistojen kilpailussa ja pyrkivät kirkastamaan omia vahvuusalueitaan ja kohdistamaan voimavarojaan omiin erikoistumisalueisiinsa. Esimerkkinä tästä on Suomessa meneillään yliopistollisen taide- ja muotoilukoulutuksen uudelleenasetointi. Taideteollisen korkeakoulun ”soveltavan taiteen” liittäminen osaksi Aalto yliopistoa merkitsi tutkimuksen ja koulutuksen suuntaamista tekniikan, talouden ja taideteollisuuden yhteistyöhön. Helsingin taideyliopistossa puolestaan jatkavat ns. ”puhtaat taiteen”, joissa eri alojen taiteilijoita koulutetaan taideinstituutioiden ja -laitosten käytänteisiin.

Pohjoisen näkökulmasta tilanne on hyvin kutkuttava. Taide- ja muotoilualoilla on parhaillaan meneillään voimakas muutos. Modernistinen länsimaisen taide- ja muotoilukoulutus uskoi taiteen universaalisuuteen ja riippumattomuuteen alueellisista, paikallisista, sosiaalisista jopa kulttuurillisista tekijöistä. Autonominen taide oli paikallisesti ja sosiaalisesti autistista. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että taide ymmärrettiin ilmiöksi, joka säteili keskuksista periferiaan: New Yorkista Pariisiin, Pariisista Osloon ja vihdoin paikkoihin kuten Harstad, Rovaniemi tai Kiiruna.

Nykytaiteen muodot, erityisesti sen ympäristölliset ja yhteisölliset ilmentymät, ovat puolestaan nostaneet paikalliset ja sosio-kulttuuriset aspektit taiteen keskiöön. Itse asiassa Lapin yliopisto taidekoulutus on ollut tässä kansainvälisestäikin etunenässä ja pohjoinen elinpiirimme on tarjonnut oivan laboratorion kehittää uusia taiteellisia työskentelymenetelmiä yhdessä pohjoisten ihmisen kanssa.

Näin Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnalla on oma selkeä vahvuutensa ja tehtävänsä Suomen ja koko Pohjoiskalotin taide- ja muotoilukoulutuksessa. Yliopistossa toimii ”soveltavan taiteen ja muotoilun” rinnalla voimakas yhteiskuntatieteellinen tiedekunta ja ainutlaatuinen Arktinen keskus. Tutkimusta leimaa niissä monitieteinen yhteiskunnallinen ja ympäristöllinen painotus. Yliopiston sisäinen ja yliopistojen verkostojen kanssa tehtävä yhteistyö antaa taiteiden tiedekunnalle hyvät perusteet asemoida itsensä valtakunnallisessa ja kansainvälisessä taide- ja muotoiluyliopistojen kentässä. Taiteiden tiedekunnan vahvuus rakentuu soveltavan taiteen ja muotoilun, hyvinvointia tuottavan, pohjoiseen orientoituneen, yhteiskunnallisen ja ympäristöllisen tutkimuksen vuorovaikutuksen varaan.

Taiteen ja muotoilun yliopistollisen koulutuksen kehittämisen haasteet ovat myös työelämälähtöisiä. Taiteiden ja tieteiden sekä kulttuurin ja talouden vuorovaikutusta tukevien opintojen uudistamisen tarve liittyy myös muotoilualojen ns. ”horisontaaliseen räjähdykseen”. Käsitteellä kuvataan elinkeinojen muutoksesta ja työelämän tarpeista johtuvaa tilannetta, jossa muotoilijan osaaminen ja taito ei enää painotu materiaalin ja tekniikkaan tuntemukseen, oman

alan tuotesuunnittelun hallintaan tai edes tiettyyn perinteiseen tuotantoalaan. Tuotemuotoilusta on siirrytty yhä enemmän palveluiden muotoiluun, strategiseen muotoiluun, jonka tarttumapinnan ovat tulevaisuudentutkimuksessa ja jopa politiikassa. Tässäkin suhteessa Pohjoinen ja arktinen tarjoaa oivan laboratorion uusien työmuotojen kehittämiseksi.

Voimme helposti nostaa esiin ulottuvuuksia, jotka saavat huomaamaan kuinka Pohjoinen ja Arktinen voi toimia kestävässä kehityksessä pyrkivän taiteen, tutkimuksen ja innovaatiotoiminnan laboratoriona. Maailma on tänään riippuvaisempi Pohjoisesta kuin koskaan ennen ja riippuvuus vain kasvaa tulevaisuudessa. Pohjoinen ei enää ole vain koskematon erämaan, luonnonvaroista rikas periferia, vaan globaalien poliittisten ja taloudellisten kilpailun kenttä. Siksi puhuttaessa Pohjoiskalotista on syytä katsoa hieman laajemmin koko circumpolaariselle alueelle. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnalle näköalapaikan tarjoaa ”Arctic Sustainable Arts and Design” verkoston vetäminen University of Arcticin sateenvarjon alla. Tähän verkostoon kuuluu nyt 26 taide- ja muotoilukorkeakoulua ja collegea koko circumpolaariselta alueelta Alaskasta Venäjän Kaukoitään.

Ilmastonmuutoksen vaikutusta Pohjoisen pallonpuoliskon luontoon ei enää epäillä. Jään sulaminen vaikuttaa myös Pohjoisen kulttuureihin ja sosiaalisiin rakenteisiin elinkeinojen muutosten ja uusien kuljetusreittien avautumisen myötä. Tässä uskolonialistisessa tilanteessa kysymykset UNESCO:n linjaamasta kestävässä kehityksen tavoitteista nousevat esiin. Pohjoisten ja Arktisten kulttuureiden säilyminen, asukkaiden itsemääräämisoikeudet omaa kulttuuriaan kohtaan ja yhteisöiden sosiaalisen tasapainon turvaaminen, ovat ajankohtaisia kysymyksiä.

Pohjoinen on tarjonnut maailmalle raaka-aineita kuten puuta, mineraaleja, öljyä ja kaasua, mutta myös palveluita kuten kuljetusreittejä ja nykyään yhä enemmän myös matkailuelämyksiä. Kaikki tämä on merkinnyt aikojen saatossa uusien ihmisten asettumista pohjoisille alueille. Alkuperäiskulttuureiden ja muiden pohjoisten kansallisuksien elämäntavan sekoitus on alueelle tyypillistä. Tästä monikansallisesta ja – kulttuurisesta tilanteesta syntyy usein vaikeasti avattavia sosiokulttuurisia haasteita, jotka saavat jopa poliittisia ulottuvuuksia. Tästä Skandinaviakaan ei ole välttynyt. Ratkaisujen löytymiset edellyttävät alueellista asiantuntemusta, kansatutkijutta ja yhteisöllisyyttä. Kysymykset liittyvät vahvasti kulttuuri-identiteettiin, jonka keskeinen rakentamisen väline on juuri taide.

Kuten jo aikaisemmin totesin Pohjoiseen suunnattu koulutus, kulttuurityö ja taide on usein ymmärretty Etelän apuna ja lahjana perifeeriselle Pohjoiselle. Samaan aikaan alueen nuoriso on ohjattu koulutettavaksi etelään. Tämä on johtanut sosiaalisten rakenteiden murenemiseen ja kaikkialla Pohjoisessa tuttuihin ongelmiin: väestön ikääntymiseen, sukupuolijakautuman vinoutumiseen, kylien ja kaupunkien kulttuuritoiminnan rapistumiseen ja psykososiaalisen pahoinvointiin jonka taustalla on usein oman kulttuuri-identiteetin menetykset.

Vaikka esimerkiksi Euroopan unionissa painotetaan alueellisen osaamisen merkitystä, niin globaalien markkinatalouden laitt näyttävät ohjaavan toimintaa myös Pohjoisessa. Pohjoisella on

vaikeuksia ylläpitää alueiden koulutus-, kulttuuri-, terveys- ja sosiaalipalveluita. Alueellisesta tutkimuksesta vastaavat Pohjoiset yliopistot ovat saman paineen alla. Tukea etsitään verkostoitumisesta. Niin myös taiteessa. Näissä kansainvälisissä verkoitoissa Pohjoiskalotilla on myös annettavaa koko maailmalle

Pohjois-Euroopassa taiteen ja kulttuurialan tutkimuksella ja koulutuksella on näyttöä osaamisestaan. Esimerkiksi saamelaiskulttuuri voi suhteellisen hyvin verrattuna Venäjän pohjoisosien alkuperäiskulttuureiden tilanteeseen. Olisikin tilaisuus nostaa esiin Skandinavian onnistuneita käytänteitä ja pyrkiä levittämään niitä myös muille cirkumpolaarisille alueille taidekulttuuri ja tutkimusverkostojen tuella.

Kysymys ei ole kulttuuriperinteen staattisesta säilyttämisestä vaan kulttuurien hallitun muutoksen tukemisesta muuttuvassa Pohjoisessa. Saamelaiskulttuurin tila Skandinaviassa tarjoaa esimerkin perinteen ja nykytaiteen hedelmällisestä yhdistämisestä. Saamelaiskulttuuri ei tunne kuvataidetta länsimaisessa mielessä, ei edes taidetta käsitteenä. Saamelaiskäsityö (duodji) on ymmärretty usein aidoksi saamelaistaiteeksi ja sen traditionaalinen opetus ainoaksi oikeaksi koulutukseksi. Mutta tutustumalla nykytaiteen ilmaisumuotoihin, kuten elokuvaan, videoon, yhteisötaiteeseen ja performanssiin on saamelaiskulttuuri murtautunut pitkään jatkuneesta kolonialisoivan tilanteen, jossa saamelaiskulttuurista ovat kertoneet vain siellä vierailevat ulkopuoliset toimijat. Taidekoulutuksen avulla haltuun otetut nykytaiteen välineet ovat antaneet saamelaistaiteilijoille välineen kertoa omasta kulttuuristaan sitä sisältä käsin analysoiden. Samalla nykytaiteen sosiaaliset välineet ovat antaneet heille mahdollisuuden uudistaa omaa kulttuuriaan. Taide ei ole vain kulttuurien kuvaamisen väline vaan niitä alati uudistava ja lujittava tekijä. Siksi taidekoulutuksella on suuri merkitystä alueen hyvinvoinnille ja elinkeinoelämälle.

Entä muotoilu?. Lapin yliopiston lanseeraama käsite Arktinen muotoilu kuulostaa aluksi paradoksilta. Ajatteleminen helposti sen tarkoittavan vain tuotteita, joiden inspiroijan on ollut pohjoinen luonto. Mutta jos ymmärrämme sen muotoiluna arktista varten, näin sekä teollisina tuotteina että palvelumuotoiluna. Tällöin huomioidaan ihmisen sopeutuminen kylmään: ikiroudan, pakkasen, metsänrajan ja meren Arktiseen. Kohdatessaan pohjoiset kulttuurit arktinen muotoilu tarkoittaa sitä, että taiteen ja tutkimuksen painopiste siirtyy kaupan, teknologian ja taiteen liitosta kriittisen yhteiskuntatieteen, ympäristöajattelun ja taiteen liittoon.

Pohjoisen ja Etelän erot tulevat esille. Kun esimerkiksi suomalaisessa korkeakoulujärjestelmässä Helsingin Aalto-yliopisto vannoo kaupan, teknologian ja taiteen liiton nimeen, korostaa Lapin yliopisto tutkimusprofiilissaan kriittisen yhteiskuntatieteen, ympäristöajattelun ja taiteen vuorovaikutusta. Tämä on Pohjoiskalotilla ja arktisella alueella välttämätöntä, koska Pohjoisen ja Arktisen alueen taloudelliseen hyödyntämiseen sisältyvät valtavat ympäristöriskit ja kysymys pohjoisten kansojen ja kulttuureiden itsemääräämisoikeudesta ja kulttuuridiversiteetin säilymisestä nousee päivänvaloon.

Lapin yliopisto on asettanut arktiselle muotoilulle kolme tutkimuksen ja taiteellisen toiminnan tavoitetta: arktisen palvelumuotoilun tutkimuksen, pohjoisen hyvinvoinnin ja muuttuvan työn

kehittämisen muotoilun avulla sekä kestävän kehityksen, oikeuden ja oikeudenmukaisuuden näkökulman tuomisen arktiseen muotoiluun. Nämä kolme näkökulmaa konkretisoituvat esimerkiksi tulevaisuuden matkailun tai vaikkapa kaivostoiminnan tutkimuksessa ja kehittämisessä arktisen muotoilun näkökulmasta.